

Liever een weerbare markteconomie dan een oorlogseconomie

Jasper Lukkezen Directeur Bofeb, Hoofdredacteur ESB en Universitair docent aan de Universiteit Utrecht

Position paper over de economische consequenties van een mogelijke oorlogseconomie in Europa voor een rondetafelgesprek op 4 april 2024 van de vaste commissie voor Defensie van de Tweede Kamer, gefinaliseerd op 28 maart 2024.

Met de almaar voortslepende oorlog in Oekraïne en de toenemende Russische bedreiging van de oostelijke Navo-partners klinkt in Europa de roep om tot een oorlogseconomie te komen steeds luider. Maar wat is eigenlijk een oorlogseconomie en is het wel nodig om daartoe te komen?

Aanbevelingen:

1. Een oorlogseconomie is een tijdelijke planeconomie, waarbij militaire productie voorrang krijgt en de civiele vraag wordt afgeknepen.
2. Bewaar het begrip oorlogseconomie voor als Nederland daadwerkelijk in oorlog geraakt.
3. De bredere geopolitieke belangen én de smallere economische afweging zetten samenwerking in de EU en in de Navo op één en de Nederlandse industrie op twee.
4. Op korte termijn leidt overvragen van de industrie tot hogere prijzen en hogere winsten, niet tot meer productie.
5. Op langere termijn is zekerheid nodig om meer productielocaties in Europa te openen.
6. Om in een oorlogssituatie snel op te kunnen schalen moet vooraf voldoende informatie over productieprocessen en waardeketens beschikbaar zijn, het wettelijk kader daarvoor ingericht zijn en de relatie met de industrie helder zijn.

Kort na de Russische inval in Oekraïne op 24 februari 2022 wist de Franse president Emmanuel Macron het al: Europa had om zijn veiligheid te garanderen een oorlogseconomie nodig (Le Monde, 2022). Destijds werd Macron genegeerd, hij liep te ver voor de troepen uit.

Twee jaar aan bittere loopgravenoorlog in Oekraïne en bedreigingen van oostelijke Navo-partners verder, vindt Macrons oproep wel gehoor. Zo stelde luitenant-admiraal Rob Bauer, voorzitter van het Navo Militair Comité, in januari 2024 dat 'de Navo een oorlogstransformatie nodig heeft' (BNR, 2024). En riep Eurocommissaris voor industriebeleid Thierry Breton in maart 2024 op tot een paradigmaverschuiving naar een 'war economy mode' (Reuters, 2024).

Tegenover deze grote woorden staan voorsnog kleine daden. De wapenleveranties aan Oekraïne zijn beperkt. Zo produceerde Rusland zelf drie keer zoveel artilleriegranaten voor de oorlog in Oekraïne dan dat Europa en de Verenigde Staten aan Oekraïne leverden (CNN, 2024). En daar komen de Russische aankopen in Noord-Korea – net zoveel als dat de EU produceert (NRC, 2024) – en Iran nog bovenop.

Ook de plannen voor de opbouw van de Europese wapenindustrie steken mager af bij de uitspraken. Op de dag dat Eurocommissaris Breton het had over een 'war economy mode', publiceerde de Europese Commissie samen met de Hoge Vertegenwoordiger voor het buitenlandbeleid een nieuwe agenda voor de Europese defensie-industrie. Daarin kondigen ze weliswaar aan om op termijn honderd miljard euro te willen investeren, maar het daadwerkelijk beschikbare budget bleek maar anderhalf miljard euro (EC en HV, 2024).

De vraag is daarom wat er eigen bedoeld wordt met een oorlogseconomie. In dit artikel duid ik het begrip, alvorens vanuit economisch perspectief te reflecteren op de omvang van de Russische dreiging en de daaruit volgende beleidsagenda voor de Europese industrie.

Markteconomie versus planeconomie

Economen classificeren de Nederlandse en ook de Europese economie als markteconomieën, zie tabel 1. In een markteconomie worden de belangrijkste economische beslissingen in relatieve vrijheid genomen door private partijen, burgers en bedrijven, op basis van prijssignalen uit de markt (Gregory en Stuart, 2024). Het gaat daarbij niet alleen om producten en diensten, maar ook om hetgeen er nodig is om die te maken: kapitaal, arbeid, land, technologie en kennis.

Tabel 1 Hoe belangrijker veiligheid wordt, hoe minder markt

Type economie	Open markteconomie	Weerbare markteconomie	Oorlogseconomie	Centrale planning
Doelstelling overheid	Welvaart met randvoorwaarden	Veiligheid in het hier en nu, welvaart later	Veiligheid en stabiliteit als enige doel
Houding tov markt	Ja, mits ...	Ja, mits ...	Nee, tenzij ...	Nee
Militair-industrieel complex	Afwezig	Besluiten samen met marktpartijen	Bovenliggende partij in de besluitvorming	Enige partij
Aanbodkant economie	Voorwaarden-scheppend beleid met bescherming industrieën, bereidstellings-subsidies, overheidsparticipatie in sleuteltechnologieën, etc.	Vorrang voor productie voor militaire doelen, nationalisatie kritieke industrieën	Centraal geleide productie, tewerkstelling
Vraagkant economie	Monetair en begrotingsbeleid	Monetair en begrotingsbeleid	Vraag afgeknepen via loon- en prijswet en rantsoenering	Geen lonen en prijzen, maar rantsoenering en toedeling
Financiering veiligheid	Uit algemene middelen	Uit algemene middelen	Extra heffing voor vermogenden en financiële repressie	Confiscatie en herverdeling

De markteconomie zorgt ervoor dat mensen aan de producten en diensten komen die begeren en dat kapitaal en arbeid daar terecht komt waar deze het meest productief is. Deze markteconomie zit in de haarvaten van onze samenleving en zorgt voor veel (brede) welvaart. De taak van de overheid is vooral bijsturen. Daar waar de inzet van marktkrachten tot minder welvaart, stuurt de overheid bij door te beprijsen, te normeren of door direct te interveniëren. Uitgangspunt daarbij is een 'ja, mits ...', pas als het zonder ingrijpen echt misgaat, is de overheid aan zet.

Traditioneel staan tegenover markteconomieën de centraal geleide economieën. In centraal geleide economieën nemen niet burgers en bedrijven in relatieve vrijheid de belangrijkste beslissingen, maar doet de overheid dat vanuit een ideologische overtuiging (Hanson, 2003). Bedrijven krijgen een opdracht, burgers een rantsoen en daar moeten zij het mee doen. Markten spelen in zulke economieën een ondergeschikte rol; vaak zijn er wel legale markten voor producten die door de overheid als onbelangrijk gezien worden en er is een grote zwarte markt.

In zo'n centraal geleide economie worden de gestelde doelen vaak een tijdlang redelijk gehaald, maar gaat het op termijn onherroepelijk mis (Acemoglu en Robinson, 2012). Nepotisme ligt op de loer. Bedrijven zonder goede connecties kunnen niet laten zien dat zij efficiënter kunnen produceren. Burgers krijgen niet de marktprijs voor hun werk en kunnen dat niet naar eigen inzicht besteden, waardoor zij minder welvarend zijn. Ook verdraagt het dwingende karakter van centrale sturing zich slecht met de innovatie die nodig is om een kenniseconomie tot laten floreren.

Oorlogseconomie als tijdelijke planeconomie

Een oorlogseconomie is een bijzondere vorm van een centraal geleide economie, waarbij niet welvaart van de bevolking, maar de oorlogsinspanning centraal staat. Zoals de Amerikaanse econoom James Galbraith het zegt: 'In a war economy, the public obligation is to do *what is necessary*: to support the military effort, to protect and defend the home territory, and especially to maintain the physical well-being, solidarity, and morale of the people.' (Galbraith, 2011)

Deze definitie lijkt ook in het Nederlands taalgebied gangbaar te zijn. Er mag dan wel geen heldere definitie bestaan, het begrip komt vanaf 1916 in 111 artikelen in economenvakblad ESB voor. Het meest wordt ze gehanteerd in publicaties tijdens en kort na de Tweede Wereldoorlog en in artikelen die op deze periode terugblikken.

Uit deze artikelen wordt duidelijk dat een oorlogseconomie lijkt op een planeconomie. Allereerst vereist de oorlogsinspanning hele gedetailleerde aansturing van de productie. Daarvoor dijen de ministeries in de oorlogsjaren flink uit. De Nobelprijswinnaar Jan Tinbergen was er bondig over: 'een echte oorlogseconomie, [...] dat alles in heel kleine details regelde.' (De Jong et al., 1988).

Piet Lieftinck, de eerste naoorlogse minister van financiën, analyseerde in juli 1945 de staat van de Nederlands economie en was wat uitgebreider: 'Een groot deel van het productieapparaat is thans op de voorziening in oorlogsbehoeften ingesteld. Herhaaldelijk is men er om strategische redenen toe overgegaan, bijzonder kwetsbare industrieën meer naar het binnenland te verplaatsen.' (Lieftinck, 1945)

Naast centrale planning van de productie, werd moest ook de civiele consumptie kunstmatig beperkt worden. 'Zou men aan de besteding van de koopkracht de vrije hand laten, dan zou dat een krachtige prijsstijging ten gevolge, hebben, met andere woorden een sterke inflatie.' (Lieftinck, 1945) Met die inflatie zou vervolgens weer de productie voor de oorlogsinspanning te duur worden.

Maar ook zonder, moest er veel geld worden opgehaald: 'Naar de thans bereikte stand gemeten, is dus de overheidsschuld, in vergelijking met vóór de oorlog, met ongeveer 16 à 17 miljard gulden

gestegen.’ aldus Marius Holtrop (1945), die kort daarna president van De Nederlandsche Bank zou worden, over de verdrievoudiging van de staatsschuld. Holtrop wilde en kreeg een eenmalige oorlogsbelasting en regelgeving waardoor banken tegen lage rentes de overheidsschuld langjarig in hun boeken moesten houden (financiële repressie).

Tot slot, belangrijk verschil tussen een oorlogseconomie en een centraal geleide economie is dat in een functionerende democratie een oorlogseconomie altijd tijdelijk is. Ze is niet ideologisch gedreven, maar een noodzakelijk kwaad. Als het ‘gevaar geweken is’ of in het geval van Nederland ‘we het lot weer in eigen hand hebben’ wordt de maatschappij opnieuw opgebouwd en keert het ‘oude normaal’ weer terug. In dictaturen kan vanwege de mogelijkheden om de eigen bevolking te onderdrukken de oorlogseconomie een meer permanent karakter hebben.

Oorlogseconomie alleen bij enorm hoge defensie-uitgaven

In de Tweede Wereldoorlog stuurden alle betrokken partijen de economie centraal aan. Zo kreeg de Wehrmacht in Duitsland voorrang bij de uitvoering van opdrachten. De minister van economische zaken verzamelde simpelweg de orders en bepaalde daarna welke bedrijven deze moesten uitvoeren en welke productiemethoden zij moesten aanwenden (Van Capelle, 1980). De burger kwam op het tweede plan en de levensstandaard daalde, zie figuur 1.

Figuur 1 In de oorlogsjaren bleef de productie van consumptiegoederen in Duitsland achter

Tabel 6. Index van de industriële productie in Duitsland gedurende de jaren 1939–1944 (1938 = 100)

	1939	1940	1941	1942	1943	1944
Totale industriële productie	106	102	105	106	119	117
Waarvan:						
consumptiegoederen	100	95	97	88	91	87
kapitaalgoederen						
voor de bewapening	125	220	221	321	500	425

Bronnen: R. Wagenführer, *Die deutsche Industrie im Kriege*, 229 e.v.; G. Kroll, *Von der Weltwirtschaftskrise zur Staatskonjunktur*, Berlijn, 1958, blz. 611 e.v. (statistisch gedeelte).

Bron: Van Capelle (1980)

Morgan (1994) beschrijft de indrukwekkende mobilisatie van de Amerikaanse industrie in de aanloop naar en in de Tweede Wereldoorlog. De overheidsuitgaven aan defensie stegen in vier jaar van 2 naar 40 procent van bbp, zie figuur 2, en een substantieel deel daarvan werd besteed aan nieuw door de eigen industrie vervaardigd materieel. Die breidde heel fors uit en kende ook aanzienlijke

Kader 1 Militair-industrieel complex

De zogenoemde ‘war economy’ heeft ook een andere betekenis, namelijk als negatief frame dat tijdens de koude oorlog in navolging van Eisenhowers ‘military-industrial complex’ (Eisenhower, 1961) werd gebruikt om de macht van het leger aan de kaak te stellen.

‘Intertwined with the American civilian economy there has developed a war economy: a network of firms with operating characteristics that differentiate them from other enterprises, controlled in their operations by a central-office top management located in the Pentagon, and with far-ranging consequences for the operation of the economy as a whole.’ (Melman, 1972)

Inmiddels lijkt deze negatieve connotatie echter zowel van de oorlogseconomie als van het militair-industrieel complex afgedleden te zijn. Als in het publieke discours wordt gesproken over een oorlogseconomie, wordt soms bedoeld dat de samenleving of de economie weerbaarder moet worden en dat de wapenindustrie en daaraan toeleverende bedrijven meer ruimte dienen te krijgen.

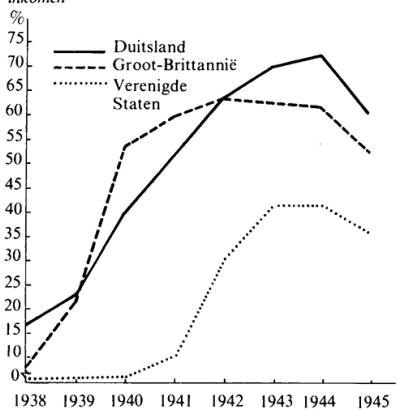
productiviteitsstijgingen. Met resultaat: waar de industrie in 1939 bijvoorbeeld net geen 6.000 vliegtuigen wist te bouwen, waren dat er in 1944 ruim 96.000. Om dit voor elkaar te krijgen werkte het leger, de wapenindustrie, de aan deze industrie toeleverende bedrijven en de vakbonden nauw samen via de War Production Board, een coördinerende organisatie die in een paar jaar groeide van 0 naar 30.000 ambtenaren met doorzettingsmacht in de industrie.

Deze samenwerking in de War Production Board succesvol omdat de Amerikaanse overheid in de jaren dertig, dus voor de oorlog, het nodige voorbereidende werk had gedaan. Ze wist welke bedrijven wat konden maken, welke bedrijven konden omschakelen naar militaire productie, hoeveel mensen beschikbaar waren, etc. En deze voorbereidingen waren weer getroffen omdat de Amerikaanse industrie tijdens de Eerste Wereldoorlog niet bleek te kunnen leveren.

Na de Tweede Wereldoorlog krompen de Amerikaanse defensie-uitgaven binnen een jaar naar een kwart van de omvang op het hoogtepunt in 1944, zo'n 10 procent van het bbp, en verdween de planning via de War Production Board. Wat overbleef was het zogenaamde militair-industrieel complex waarin bedrijven en de overheid samenwerkten, zie kader 1. Vergelijkbare arrangementen golden overigens in het Verenigd Koninkrijk, de Sovjet-Unie en Japan, zie Harrison (2009) voor een overzicht.

Figuur 2 Alle strijdende partijen hadden een oorlogseconomie tijdens de Tweede Wereldoorlog

Figuur 1. Militaire uitgaven van Duitsland, Groot-Brittannië en de Verenigde Staten als percentage van hun bruto nationaal inkomen

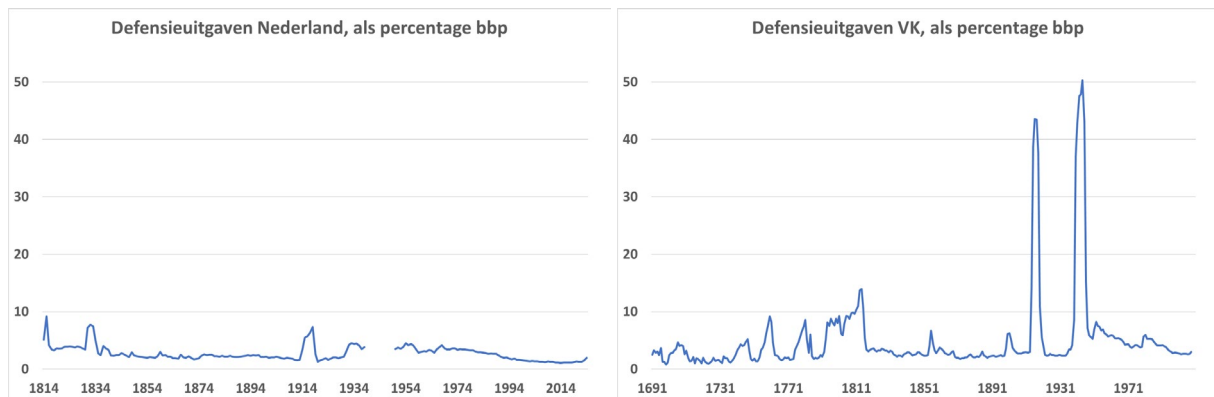
Bronnen: B.A. Carroll, *Design for total war*, blz. 262 e.v.; R. Wagenführer, *Die deutsche Industrie im Kriege*, blz. 23 e.v.

Bron: Van Capelle (1980)

Opmerkelijk genoeg, en relevant bij de bepaling wanneer een oorlogseconomie nodig is, schakelden de economieën van de oorlogvoerende partijen pas eind 1941, begin 1942 volledig over op een echte oorlogseconomie met geleide productie, afgeknepen civiele vraag en financiële repressie. Daarvoor kon de markteconomie met een beetje hulp in voldoende mate in de militaire behoefte voorzien. Dit ondanks dat het aandeel van de defensie-uitgaven in de tientallen procenten van het bbp liep.

Wie verder terugkijkt in de geschiedenis ziet dat overheidsuitgaven aan defensie van de omvang van die in de Tweede Wereldoorlog zeldzaam waren. In Nederland is dit – mogelijk met uitzondering van de Tweede Wereldoorlog – dus sinds de stichting van het Koninkrijk nooit voorgekomen, zie figuur 3 links. Tijdens het begin van de tachtigjarige oorlog stond de economie van de Zeven Provinciën wel een tijd volledig in het teken van de vrijheidstrijd (FD, 2024).

Figuur 3 Echte oorlogseconomieën zijn zeldzaam

Data links: CBS (2001), aangevuld met CBS Nationale Rekeningen voor 2001-2022, 2^e suppletoire voor 2023 en Miljoenennota voor 2024. Data rechts: Mitchell (1988), aangevuld met ONS data voor 1985-2008.

Voor het Verenigd Koninkrijk zijn er langere tijdreeksen beschikbaar, zie figuur 3 rechts, en ook daar waren alleen in de Eerste en in de Tweede Wereldoorlog de verhogingen van de defensie-uitgaven zodanig exceptioneel dat verregaande sturing van productie en beperkingen voor de bevolking noodzakelijk waren. De zevenjarige oorlog, de Amerikaanse onafhankelijkheidsoorlog, de strijd met Napoleon, de Krimoorlog en de Boerenoorlogen zijn allemaal terug te zien in de data, maar zijn in omvang veel beperkter. En ook Amerikaanse data vanaf 1792, op aanvraag beschikbaar bij de auteur, toont eenzelfde beeld. Alleen in de Wereldoorlogen kwamen de defensie-uitgaven boven de twintig procent van bbp en was er sprake van een oorlogseconomie.

Veel duurder uit zonder gezamenlijke aanpak

In Navo- of EU-verband is een oorlogseconomie onnodig. De huidige Russische dreiging is voor Europa qua omvang een heel stuk kleiner dan dat die van de asmogendheden tijdens de Tweede Wereldoorlog was voor de geallieerden. De Russische economie is ongeveer zo groot als de Belgische en de Nederlandse samen. Dat is 9 procent van die van de Europese Unie.

Niet voor niets stelt de onafhankelijke Amerikaanse denktank *Institute for the Study of War*: 'Russia cannot defeat Ukraine or the West - and will likely lose - if the West mobilizes its resources to resist the Kremlin. The West's existing and latent capability dwarfs that of Russia.' (ISW, 2024)

Zie het zo: zelfs als Rusland het voor elkaar krijgt om de helft van zijn economie aan het leger te besteden — voor 2024 begroot Poetin 7,5 procent van het Russische bbp (The Guardian, 2024) — dan is een kleine verdrievoudiging van het Europese defensiebudget — van 1,6 naar 4,5 procent — voldoende om de Russische dreiging in financiële zin te evenaren. Het nu al grotere Amerikaanse budget komt daar dan nog eens bovenop.

4,5 procent, het dubbele daarvan en het dubbele daar weer van kan gerealiseerd worden in een functionerende markteconomie. Zelfs het dubbele van het dubbele van het drievoudige van het huidige defensiebudget is nog minder dan de drempel van een procent of twintig procent van bbp waarvoor een oorlogseconomie in het verleden nodig was.

Natuurlijk is op dit simpele sommetje veel af te dingen. Zo kopen de Russen bijvoorbeeld voor eenzelfde hoeveelheid geld meer slagkracht: het prijspeil ligt er lager en Russisch militair materieel is minder complex en daarom goedkoper. Maar hoe waar deze en andere kanttekeningen ook mogen zijn, ze maken geen factor tien in financiële en economische kracht goed.

De enige manier voor Rusland om de oorlog in Oekraïne te winnen is dan ook om de alliantie en de unie uit elkaar te spelen. In de woorden van het ISW (2024): 'The Kremlin must get the United States to the sidelines, allowing Russia to fight Ukraine in isolation and then proceed to Moscow's next targets, which Russia will also seek to isolate.'

De minister van defensie Kasja Ollongrens schat in dat de Nederlandse defensie-uitgaven naar 4 procent dienen te stijgen als Trump de Amerikaanse steun aan de Navo opzegt (Trouw, 2024). Mocht de Navo de eenheid niet weten te bewaren, dan staan de meeste Europese staten tegenover een agressor met een economische kracht die groter is dan die van henzelf. Hen rest dan weinig anders dan over te schakelen op een oorlogseconomie met alle negatieve consequenties voor welvaart en welzijn van dien. Die 4 procent zal dan vrijwel zeker een onderschatting blijken.

Algemene aanbevelingen voor de oorlogseconomie

Ten eerste, bewaar het begrip oorlogseconomie voor als het nodig is. Dat is als Nederland daadwerkelijk in oorlog geraakt. Dan moet de overheid burgers uitleggen hun economische vrijheid beperkt moet worden om ruimte te scheppen voor defensie om zich toe te rusten. Een begrip als oorlogseconomie helpt daarbij. Bovendien is er dan ook een helder moment wanneer er weer wordt gestopt met de bijzondere maatregelen – dat is in een democratie wel zo prettig. Tot die tijd past het streven naar een weerbare samenleving dan wel markteconomie beter.

KADER 2 Defensie-uitgaven als noodzakelijk kwaad

Toen de defensie-uitgaven na het einde van de koude oorlog wereldwijd terugliepen, spraken economen over een vredesdividend. Landen kregen als het ware dividend uitgekeerd voor vele jaren met relatief hoge defensie-uitgaven.

Dat daar zo over gesproken werd, en nog steeds wordt, geeft aan dat defensie-uitgaven als een noodzakelijk kwaad gezien worden. En met recht. Defensie-uitgaven zijn vooral kosten en anders dan andere kosten hebben ze niet tot doel om iets in de samenleving te verbeteren (opleidingsniveau, gezondheid, natuur en milieu, of het toekomstig verdienvermogen) maar om erger te voorkomen door bedreigingen af te schrikken of waar nodig te elimineren.

Veiligheid is randvoorwaardelijk, net als een sluitende begroting en een functionerende rechtstaat. Het komt het niet terug in de lijst met indicatoren waar welvaart aan ontleend wordt, de monitor Brede Welvaart van het CBS (2024).

Bovenop het negatieve eersteorde-effect komen een aantal tweedeorde-effecten. Positief is het stimulerende effect van additionele defensie-uitgaven op de economie als geheel. In de huidige hoogconjunctuur werkt dit echter prijsopdrijvend. Daarbij komt dat het effect op de economie weliswaar substantieel is, maar dat het stimuleren van andere overheidsuitgaven net zo effectief danwel effectiever is (CPB, 2023).

Ook positief zijn de spillovers van militaire innovatie naar civiele toepassingen. Uit empirisch onderzoek blijkt die aanzienlijk zijn, maar niet 'overweldigend' (Moretti et al., 2023). Niet militaire innovatie stimuleren is net zo effectief.

Negatief zijn de opportuniteitskosten, die niet geheel in geld uit te drukken zijn. Slimme mensen die werken aan veiligheid kunnen niet tegelijkertijd aan het verkleinen van het klimaatprobleem werken.

En tot slot is er het argument dat een oorlog de samenleving en de economie uit de stagnatie kan halen. Horwitz en McPhillips (2013) laten zien dat argument tijdens de Tweede Wereldoorlog waarschijnlijk niet opgaat.

Ten tweede, en dat kan vanuit economisch perspectief niet vaak genoeg benadrukt worden, zijn defensie-uitgaven een noodzakelijk kwaad (zie kader 2). Middelen die naar defensie gaan, worden uitgegeven om dreigingen af te weren, ze verhogen niet de welvaart. Middelen voor veel andere doelen doen dat wel, ze zijn bedoeld om het land slimmer, gezonder of rijker te maken.

Ten derde, effectieve samenwerking in de EU en in de Navo is cruciaal, ook financieel. De bredere geopolitieke belangen lopen hier samen met de smallere economische afwegingen, want als de klad komt in de alliantie of unie zal Nederland een veelvoud uit moeten geven aan defensie. Voor meer defensiesamenwerking is trouwens brede steun in heel Europa, zo blijkt uit opinieonderzoek (Nicoli, 2024).

In de praktijk betekent dit dat het geen dealbreaker mag zijn als materieel uit Frankrijk komt (of waarschijnlijker uit de Verenigde Staten). Of als het materieel in Europees verband wordt ingekocht. Of zelfs als Nederland financieel bijdraagt aan het versterken van de defensie van Navo-bondgenoten. Natuurlijk kan deze Europese benadering conflicteren met de wens om de Nederlandse industrie te steunen, maar zowel de bredere geopolitieke belangen als de smallere economische afweging zetten de industriebelangen op de tweede plek na die van internationale samenwerking.

Specifieke aanbevelingen voor de industrie

Een markteconomie kan weerbaarder worden door prioriteiten te verschuiven, zie tabel 1. In de eerste plaats natuurlijk door de uitgaven aan defensie flink op te voeren en dat gedurende langere tijd vol te houden (Beeres en Bogers, 2024).

Daarbij is het van belang om dat de overheid zich realiseert dat de industrie op korte termijn fysiek maar beperkte hoeveelheden kan leveren. Vragen de overheden van de Navo-landen gezamenlijk om meer, dan gaat simpelweg de prijs en daarmee de winst voor de fabrikant omhoog zonder dat de veiligheid er door toeneemt. Zonder gecoördineerde inkoop zal belastinggeld verspild worden, op een manier vergelijkbaar aan de inkoop van beschermingsmiddelen tijdens het begin van de coronapandemie en vergelijkbaar aan de rush om de gasopslagen te vullen in augustus en september 2022.

Op langere termijn heeft de overheid meer middelen om de productie van defensiemateriaal op te voeren. Stimuleren dat er nieuwe productielocaties in Europa komen, ligt daarbij het meest voor de hand. Dat kan door producenten te verzekeren van voldoende vraag voor langere tijd voor hun producten, door versneld locaties ter beschikking te stellen en door het voor de wapenindustrie makkelijker te maken om private financiering aan te trekken.

Mocht een oorlogssituatie zich aandienen, dan is snel opschalen een must. Het succes van de Amerikaanse industrie in de Tweede Wereldoorlog en het falen daarvan in de Eerste Wereldoorlog, leren dat een goede voorbereiding daarvoor essentieel is. Voorbereiding vereist het nauwkeurig in kaart brengen van productieprocessen en waardeketens, het klaar hebben staan van een wettelijk kader én wellicht een herevaluatie van de relatie tussen de overheid en de industrie. Bij een markteconomie past een zakelijke relatie, op afstand. In een oorlogseconomie nemen de militaire planners de facto de leiding van deze bedrijven over en past een meer hiërarchische relatie (dat helpt ook om overwinsten in de wapenindustrie te voorkomen).

Literatuur

- Acemoglu, D. en J. Robinson (2012) *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty*. Profile Books.
- Beeres, R. en M. Bogers (2024) Slagkracht pas groter als er langjarig in Defensie wordt geïnvesteerd. *ESB*, 109(4830): 55-57.
- BNR (2024) *Hoogste NAVO-militair Rob Bauer: 'Wees klaar voor het onverwachte'*. 17 januari.
- Capelle, H. van (1980) De Nazi-economie. *ESB*, 65(3245): 271-279.
- CBS (2001) *Tweehonderd jaar statistiek in tijdreeksen (1800-1999)*.
- CBS (2024) *Monitor Brede Welvaart*.
- CNN (2024) *'Exclusive: Russia producing three times more artillery shells than US and Europe for Ukraine'*. 11 March 2024.
- CPB (2023) *Nieuwe inzichten over multipliers overheidsbestedingen*. Publicatie, februari.
- Jong, A. de, C. van Paridon en J. Passenier (1988) Jan Tinbergen over zijn jaren op het CPB. *ESB*, 73(3664): 652-662.
- Eisenhower, D. (1961) Presidential farewell address. *National archives*.
- Europese Commissie en Hoge Vertegenwoordiger voor buitenlandse zaken en veiligheid (2024) *A new European Defence Industrial Strategy: Achieving EU readiness through a responsive and resilient European Defence Industry*. JOIN(2024) 10 final.
- FD (2024) *Met meer geld voor defensie heb je nog geen oorlogseconomie*. 8 maart.
- Galbraith, J.K. (2001) The meaning of a war economy. *Challenge*, 44(6): 5-12.
- Gregory, P en R. Stuart (2004) *Comparing Economic Systems in the Twenty-First Century (7th ed.)*. Cengage Learning.
- The Guardian (2024) *Global defence spending rises 9% to record \$2.2tn*. 13 februari.
- Hanson, P. (2003) *The Rise and Fall of the Soviet Economy*. Routledge.
- Harrison, M. (2009) *The Economics of World War II. Six Great Powers in International Comparison*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Holtrop, M. (1945) Het vraagstuk van de overheidsschuld. *ESB*, 10(1474): 17-20.
- Horwitz, S. en M. McPhillips (2013) The Reality of the Wartime Economy: More Historical Evidence on Whether World War II Ended the Great Depression. *The Independent Review*, 17(3): 325-347.
- Institute for the Study of War (2024) *Denying Russia's only strategy for success*. 27 maart.
- Le Monde (2022) *Macron says France must enter 'war economy', announcing military budget re-evaluation*. 14 juni.
- Lieftinck, P. (1945) Enkele algemeene gezichtspunten met betrekking tot den overgang van de oorlogs- naar de vredeseconomie. *ESB*, 10(1474): 6-8.

Melman, S. (1972) Ten propositions on the war economy. *American Economic Review*, 62(1/2): 312-318.

Mitchell, B.R. (1988) *British Historical Statistics*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Moretti, E., C. Steinwender en J. van Reenen (2023) The Intellectual Spoils of War? Defense R&D, Productivity, and International Spillovers. *The Review of Economics and Statistics*, 1–46.

Morgan, T. (1994) The Industrial Mobilization of World War II: America Goes to War. *Army History*, 30: 31-35.

Nicoli, F. (2024) *Stronger together: public preferences for different European defence cooperation designs*. Bruegel publication, 29 januari.

NRC (2024) *Rusland voert de aanvallen op Oekraïne op, terwijl de bondgenoten van Kyiv geen antwoord hebben in de 'slag om munitie'*. 24 januari.

Reuters (2024) *EU aims to shift European arms industry to 'war economy mode'*. 5 maart.

Trouw (2024) *Minister Kajsa Ollongren: 'We hebben te lang aan een Amerikaans veiligheidsinfuus gehangen'*. 21 februari.